

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 349.6(47+57):340.13

Кіндюк Борис Володимирович
доктор юридичних наук,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільського національного економічного університету
kxenon7@mail.ru

ПОДВІЙНІ СТАНДАРТИ ПРИРОДООХОРОННИХ НОРМ РАДЯНСЬКОГО ПРАВА

В статті розглянуто два стандарти норм радянського природоохоронного права: перший, в якому на рівні законодавчих актів приймалися документи, що містили декларативні норми з охорони природи та проголошували необхідність збереження, заощадливе та раціональне використання природних ресурсів; другий – на рівні підзаконних актів, згідно з якими регламентувалося хижацьке, науково необгрунтоване використання природних ресурсів, скиди неочищених вод, знищення деяких видів птахів та тварин, забруднення природних об'єктів внаслідок хімізації.

Ключові слова: радянське законодавство, подвійні стандарти, нормативно-правовий акт, охорона природи, декрет, юридична відповідальність.

Kindyuk B. V. DOUBLE STANDARDS FOR NATURAL ENVIRONMENTAL LAWS OF THE SOVIET LAW

The article examines two standards of the norms of Soviet environmental law: the first, in which, at the level of legislative acts, documents containing declarative norms on nature protection were adopted and proclaimed the need for conservation, saving and rational use of natural resources; the second - at the level of by-laws, which regulated predatory, scientifically unreasonable use of natural resources, discharges of untreated waters, the destruction of some species of birds and animals, contamination of natural objects due to chemicalization.

Key words: Soviet legislation, double standards, normative legal act, protection of nature, decree, legal liability.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю удосконалення охорони природи шляхом підвищення ефективності діючого законодавства. Одним з шляхів вирішення даного питання є звернення до історичного минулого, що дозволяє розглянути накопичений правовий досвід охорони природи та виділити в ньому як позитивні, так і негативні моменти. Реалізація такого підходу потребує розгляду масиву законодавчих актів, прийнятих в радянський період та розмежування їх на дві групи. Перша з них – це нормативно-правові акти декларативного характеру, які проголошували необхідність організації правової охорони природи партійними та радянськими органами і документи, що приймалися в реальному житті, направлені на нічим не обмежене використання природних об'єктів з метою забезпечення процесу побудови соціалізму. Такі підзаконні нормативно-правові акти, прийняті в Радянському Союзі, у більшості випадків мали гриф «таємно» та не публікувалися у відкритих засобах інформації. Виходячи з цього, дане дослідження присвячується розгляду цих двох груп актів з метою доведення хижацького науково необгрунтованого використання об'єктів української природи, що свідчило про колоніальний характер відношення московських можновладців до України. З метою дослідження даної проблеми виникла необхідність розглянути лицемірний характер ленінських принципів охорони природи, які використовувались тодішніми правниками в якості правової бази побудови радянської системи природоохоронного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій показує наявність двох особливостей наукової літератури. Перша – значна кількість публікацій, в яких доводилась науковість, значимість у сфері

охорони природи радянських підходів та ленінських принципів права, до числа яких відносились праці А.П. Арсенєва, В.П. Балезіна, С.А. Боголюбова, П.В. Васильєва, М.І. Гладкова, М.Д. Казанцева, О.С. Колбасова, В.І. Рубцова, М.А. Сиродоева, Б.М. Цветкова, В.С. Шелестова. Друга група, до якої входить незначна кількість робіт, присвячена неупередженому та об'єктивному розвитку радянської правової політики, виявленню хижацького ставлення до охорони природи шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів, в яку входять дослідження В.Є. Борейка, П.Г. Вакалюка, А.В. Діхтяренко, Б.Г. Іваницького. Наявність двох векторів наукових підходів до даної проблеми робить доцільним розгляд змісту нормативно-правових актів, присвячених охороні природи, які приймалися в часи існування радянської України.

Формування цілей статті. Метою роботи є дослідження подвійних стандартів нормативно-правових актів, які приймалися у вигляді законів та підзаконних актів, в яких знаходила відображення радянська правова політика.

Виклад основного матеріалу. Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з проведення аналізу, тобто розділення на окремі частини зібраних нормативно-правових актів. До першого з них входить історія розробки радянської системи природоохоронного права та ленінських принципів. Дане поняття з'явилося в правовій науці лише в 60-х рр. минулого століття. Причиною їх появи стала необхідність знайти правову основу прийнятих в сфері природоохоронного права нормативно-правових актів, підготовлених в період кодифікації 60–70-х рр. минулого століття. Другою причиною, яка сприяла реалізації даного напрямку, стала необхідність відзначення 100-річчя з дня народження В.І. Леніна, яке використовувалось як гасло для проведення наукових досліджень, які включали в себе ідеологічну складову [1]. З метою вирішення цих завдань радянські правники використовували такі прийоми. У період 1917–1921 рр. приймалися законодавчі акти у формі декретів, які видавались за підписом В.І. Леніна як голови Ради Народних Комісарів (далі – РНК) Радянської Росії. Цілком зрозуміло, що ці акти носили різний характер, стосувались багатьох сторін суспільного життя Радянської Росії, але підпис В.І. Леніна давав можливість трактувати їх як спадщину вождя світового пролетаріату. В якості прикладу необхідно розглянути історію підготовки Декрету ВЦВК «Про ліси» 1918 р. Як раніше було доведено автором, цей документ готувався дореволюційними науковцями під керівництвом знаного юриста, проф. М.І. Фалєєва [2]. Фактично декрет був введений в дію 30 травня 1918 р. після підписання Головою ВЦВК Радянської Росії Я.М. Свердловим, але радянські науковці вказували дату прийняття цього декрету – 27 травня 1918 р. з причини того, що саме у цей день документ був підписаний В.І. Леніним на засіданні РНК. Така своєрідна хитрість дала радянським ідеологам змогу в усіх роботах, присвячених даному нормативно-правовому акту, використовувати назву «ленінський декрет».

Наступним етапом дослідження є розгляд прийомів, які використовувались в якості теоретичних засад прийняття природоохоронних нормативно-правових актів. Так, одним з варіантів створення міфу стосовно ролі Леніна в прийнятті нормативно-правових актів, направлених на охорону природи, був прийом, коли в біографії В.І. Леніна знаходили висловлювання, присвячені природоохоронним питанням і цей факт видавався як підґрунтя прийняття нормативно-правових актів. Так, відомий радянський юрист, професор, доктор юридичних наук М.Д. Казанцев вказує, що 14 липня 1920 р. Ленін, відпочиваючи в санаторії, звернув увагу на наявність зрубленої ялини. За вказівкою вождя була прийнята Постанова РНК «Про накладення стягнення на завідуючого санаторієм «Горкі» Е.Я. Вевера» від 14 червня 1920 р., згідно з якою за такі дії, кваліфіковані як знищення державного майна, завідувача санаторієм Е.Я. Вевера піддали арешту терміном на один місяць. З цього факту М.Д. Казанцев робить висновок про те, що за вказівкою В.І. Леніна була підготовлена сумісна постанова Народних Комісаріатів внутрішніх справ та охорони здоров'я «Про охорону зеленої площі садів, парків, приміських лісів та інших зелених насаджень» [3]. Насправді ці факти не відповідають дійсності з причини того, що постанову з покарання Е.Я. Вевера було прийнято в липні, а постанова Народних Комісаріатів була прийнята у квітні 1920 р. Тобто факт знищення цього дерева не міг стати причиною підготовки постанови, яка регламентувала охорону зелених насаджень в містах.

Хижацьке ставлення радянських керівників до природних ресурсів доводиться прийняттям низки нормативно-правових актів, які передбачали вирубки кількох сотень тисяч дерев, що не йде ні в яке порівняння з однією ялиною, на яку звернув увагу вождь світового пролетаріату. Правові акти, видані в цей історичний період, які були підписані В.І. Леніним, характеризуються різким збільшенням навантаження на лісові ресурси без дотримання будь-яких науково-обґрунтованих норм і правил. Так, 3 травня 1919 р. виходить спільна постанова РНК РРФСР і ВРНГ «Про заготівлю лісу» [4, с. 30]. Згідно з п. 1, передбачалися величезні обсяги вирубки – 250 тис. дес. (1 дес=1,1 га) – у лісах, розташованих у 10-верстових смугах уздовж залізниць. Цей припис показує, що вождь світового пролетаріату, особи, які його підготували та затвердили, не мали ніякого уявлення про захисну роль лісів. Адже ліси, розташовані уздовж будь-яких транспортних артерій, дозволяють захищати їх від снігу, хуртовин, заметів. Таким чином, прийнятий нормативно-правовий акт міг лише сприяти зупинці залізничних доріг у холодну пору року. Відсутність наукового обґрунтування та повна безкарність за прийняті рішення щодо вирубки лісу з порушенням усіх природоохоронних норм призвели до прийняття більшовиками цілої низки нових правових актів. Так, 11 липня 1919 р. Рада Оборони Радянської Росії за підписом В.І. Леніна прийняла постанову

«Про постачання залізниць паливом» [5, т. 5, с. 568]. Згідно з п. 8, надавалися під вирубки нові 50 тис. дес. лісу, розташованих в 10-верстовій смузі вздовж залізниць. При цьому акт передбачав вирубку «хижацьким» способом – суцільним, що позбавляє ліс можливості самооновлюватися.

Прийнятих нормативно-правових актів виявилось недостатньо для забезпечення Радянської Росії лісоматеріалами та паливом, тому у травні 1920 р. В.І. Ленін підписав декрет РНК «Про заготівлю лісу в 1920–1921 операційному році» [5, т. 8, с. 185], який мав хижацький щодо лісів характер і суперечив концепції Декрету «Про ліси» від 14 (27) травня 1918 р. та в якому передбачалося подальше знищення лісів, розташованих в 30-верстовій смузі вздовж залізниць та сплавних рік.

Загрозливих наслідків необґрунтоване використання лісів принесло природним об'єктам, розташованим на території УРСР. Московські керівники використовували колоніальний підхід, який на практиці означав нічим не обмежене, науково не обґрунтоване, нерациональне природокористування. Доказом цього явища є дані, зібрані в еміграції відомим українським науковцем, директором Лісового департаменту УНР Б.Г. Іваницьким. Збираючи по крихтам інформацію стосовно лісової справи на Україні, вчений прийшов до висновку, що результатом дії радянських можновладців стало нехтування усіма нормами лісового права та невиконання прийнятого 4 листопада 1923 р. Закону «Про ліси УСРР». У своїй праці «П'ятирічка і ліси України» вчений вказує, що УСРР, маючи площу 0,5% від усіх лісів СРСР, дала у 1931 р. 5,6% від всієї дерев'яної продукції [6]. Ця інформація та інші зібрані науковцем дані доводили проведення радянською владою на Україні політики, яка отримала назву «обезліснення України» [7].

В радянський період був підготовлений значний обсяг наукової літератури, в якій доводилося заощадливе науково-обґрунтоване рациональне використання земельних ресурсів. В якості доказу робилися посилення на Декрет «Про землю», поширений на територію України його ратифікацією на I Всеукраїнському з'їзді Рад 12 грудня 1917 р. Такі підходи знайшли відображення в таких актах, як Декрет «Про соціалізацію землі» від 19 лютого 1918 р., Декрет «Про відміну приватної власності на нерухомість у містах» від 20 серпня 1918 р., Положення «Про соціалістичний землеустрій та про заходи переходу до соціалістичного землеробства» від 14 лютого 1919 р.

Розгляд змісту даних нормативно-правових актів показує відсутність в них будь-яких норм, направлених на охорону землі з причини того, що в їх змісті знайшли відображення з необхідності проведення націоналізації, передачі земель у трудове землекористування, вилучення землі з цивільного обороту. В Декреті «Про землю» нічого не вказується про її збереження, і лише до змісту Декрету «Про соціалізацію землі» входить пункт, в якому вказується необхідність підвищення родючості ґрунту.

Наступним направленням правового регулювання, яке розроблялось радянськими юристами, стало створення заповідників, національних парків та заказників. З метою долучення до вирішення цього завдання вождя світового пролетаріату приводились такі факти. Так, в січні 1919 р. В.І. Ленін прийняв в Кремлі відомого діяча у сфері охорони природи, делегата Астраханського губвиконкому М.М. Под'япольського з метою обговорення питань збереження природних об'єктів. Вождь світового пролетаріату підтримав пропозиції М.М. Под'япольського про створення в дельті Волги заповідника та дав доручення підготувати декрет стосовно його охорони. Даний факт був використаний радянськими науковцями в якості обґрунтування ленінського підходу стосовно створення заповідників на території СРСР. Наступним нормативно-правовим актом, на який постійно посилалися радянські дослідники, став Декрет, підписаний В.І. Леніним «Про охорону пам'ятників природи, садів та парків» від 16 вересня 1921 р. [8] Згідно з цим нормативно-правовим актом встановлювалось, що окремі об'єкти природи та представники флори та фауни, які потребують охорони з боку держави, можуть отримати статус пам'яток природи, а землі розташовані під ними, не можуть бути використані в інших цілях без дозволу Народного Комісаріату просвіти. Викликає здивування факт залучення до управління охороною природи Народного Комісаріату просвіти РРФСР, але ясність у вирішенні даної проблеми може внести той факт, що членом комісії (колегії) даного відомства була жінка вождя – Н.К. Крупська, у подальшому – заступник Народного комісару просвіти.

Подвійні стандарти правового регулювання заповідної справи добре простежуються на прикладі прийнятої 25 вересня 1951 р. Постанови Ради Міністрів УРСР «Про заповідники». Згідно з даним нормативно-правовим актом, передбачалося закриття та зменшення площ ряду заповідників, переведення їх земель до категорії сільськогосподарських. В УРСР згідно з даними, приведеними В.Є. Борейко, на Україні були закриті заповідники – Золотий потік, Білосарайська коса, Шутромінци, Венгільський ліс, Кам'яні могили. У Чорноморського під потреби колгоспів відрізали 1 тис га, у Азово-Сивашського – 200 га, а Асканію-Нову хотіли скоротити в 43 рази [9, с. 418–421]. Як вказує дослідник, в цілому Україна була позбавлена 33 тис га заповідних земель або 60% всієї заповідної площі.

Наступним прикладом декларативного характеру радянського законодавства є зміст закону «Про охорону природи Української РСР» від 1960 р. [10] Закон передбачав правову охорону з боку держави землі, водних об'єктів, заповідників, зелених насаджень населених пунктів, але не передбачав жодних мір юридичної відповідальності за порушення цих положень.

Критична ситуація склалася в СРСР з хімізацією сільського господарства, яка отримала на початку 60-х рр. потужний поштовх свого розвитку. З метою забезпечення цього процесу 27 серпня 1970 р. було прийняту сумісну Постанову ЦК КПУ та РМ УРСР «Про основні напрями хімізації сільського господарства на 1971–1980 роки», в якій йшло про потребу в мінеральних добривах, про напрями в розвитку виробництва мінеральних добрив, про застосування цих добрив в сільському господарстві, про засоби захисту рослин та про ефективність хімізації сільського господарства.

З метою доведення колоніального характеру такої політики необхідно вказати на такий факт, що загальна площа УРСР становила лише 2% території Союзу, однак на ній, згідно з прийнятими нормативно-правовими актами, зосереджувалось 25% всього промислового потенціалу СРСР. Така політика у вигляді хижацького поводження з природою, надмірному внесенні хімікатів, застосуванню отрутохімікатів призвела до катастрофічних наслідків. Доказом цього стало різке збільшення алергічних і виразкових захворювань серед населення, зниження середнього віку життя людей, різкого збільшення кількості інвалідів та людей, які потребують підтримки з боку держави.

Декларативний характер носила радянська природоохоронна політика в сфері охорони окремих видів флори та фауни. До змісту Закону «Про охорону природи Української РСР» 1960 р. входила ст. 20, яка передбачала охорону об'єктів тваринного та рослинного світу на території республіки, але на практиці ці положення ніколи не виконувались. Так, доказом подвійних стандартів даного принципу та лицемірності радянської системи охорони природи є зміст Постанови Президії ВУЦВК «Про боротьбу з вовками» від 12 лютого 1921 р. [11]. Згідно з п. 1, відділам Губполуповання ставилось завдання негайно вжити найенергійніших заходів до боротьби з вовками в губерніях, шляхом проведення облав та іншими засобами. Як вказувалось в п. 6, за кожного вбитого вовка встановлюється певна винагорода, а шкури забитих вовків передаються до продорганів. Дволикість радянської моделі досить явно демонструє Постанова РМ УРСР «Про знищення лисиць на території Української РСР» від 14 жовтня 1958 р. [12], у якій, згідно з п. 1, міститься вимога знищення цього виду всіма існуючими способами – відстрілом, виловом, пастками, а також таким варварським методом, як отруєння. Згідно з п. 3, Міністерству сільського господарства УРСР, Українському товариству мисливців і рибалок, окружним радам Всеармійського військово-мисливського товариства Київського, Прикарпатського й Одеського військових округів ставилось завдання з організації мисливців на проведення знищення даного виду звірів. Тобто знищення цих видів тварин стало державною політикою, до виконання якої залучались всесоюзне товариство мисливців та рибалок, підрозділи воєнполуповання, а також мисливці та інші громадяни.

Не менш складною виявилася ситуація зі скидами стічних вод до водних об'єктів. Незважаючи на наявність прийнятих нормативно-правових актів з охорони водойм, такі дії були звичайним явищем в УРСР. Прикладом такого нормативно-правового акту є Розпорядження РМ УРСР від 17 липня 1961 р., підписане В.В. Щербинським, згідно з яким Дніпровський завод ім. Дзержинського звільнявся від штрафів за спуск неочищених стічних вод. Цілком зрозуміло, що потрапляння у водні об'єкти такої кількості неочищених стоків завдавало значної шкоди флорі та фауні, а також людям, які ловили рибу в таких водоймах та споживали цей небезпечний продукт.

Висновки. За результатами проведеної роботи можна зробити наступні висновки.

1. Прийняті на законодавчому рівні акти проголошували необхідність захисту природних об'єктів, збереження їх корисних властивостей та бережливого використання. На практиці за допомогою підзаконних нормативно-правових актів приймалися документи, направлені на науково необґрунтоване використання природних об'єктів, збільшення навантаження на них, знищення деяких видів флори та фауни, погіршення якісного стану землі внаслідок проведення неконтрольованої хімізації, скидів неочищених стоків та інші заходи.

2. На підставі досліджень, проведених в еміграції директором Лісового департаменту УНР Б.Г. Іваницьким на прикладі правовідносин в сфері охорони природи показано колоніальний характер відношення московських можновладців до національних багатств України у вигляді хижацького, нічим не обмеженого, науково необґрунтованого використання природних об'єктів.

Список використаних джерел:

1. Арсентьев А.П. Ленинские принципы охраны природы / Объединенная научная кооперация посвященная 100-летию со дня рождения В.И. Ленина. – Челябинск, 1969. – С. 19–25.
2. Кіндюк Б.В. Історія українського лісового законодавства. Часи визвольних змагань та період НЕП 1917-1929 рр. : монографія / Б. В. Кіндюк. – Маріуполь, 2011. – 186 с.
3. Казанцев Н.Д. Ленинские идеи об охране природы и их отражение в советском законодательстве / Вестник Московского университета. № 2. – 1970. – С. 85–95.
4. Ленский Л. М. Материалы по истории социалистического лесного законодательства (1917–1945 гг.) / Л. М. Ленский. – М.-Л. : Изд. Гослестехиздата, Ленинград, 1947. – 322 с.
5. Декреты Советской власти. – Т. 4: 10 ноября 1918 г. – 31 марта 1919 г. – М. : Политиздат, 1968. – XII, 731 с.; Т. 5: 1 апреля – 31 июля 1919 г. – М. : Политиздат, 1971. – XVIII, 701 с.; Т. 6: 1 августа – 9 декабря 1919 г. –

М. : Политиздат, 1973. – 584 с.; Т. 7: 10 декабря 1919 г. – 31 марта 1920 г. – М. : Политиздат, 1975. – 676 с.; Т. 9: Июнь-июль 1920. – М. : Политиздат, 1978. – XII, 460 с.

6. Іваницький Б. Г. П'ятирічка і ліси України. Тризуб, № 2. – 12 лютого. – 1933.
7. Іваницький Б. Г. Обезліснення України / Б. Г. Іваницький // Тризуб. – 1926. – № 21. – С. 3–6.
8. Об охране памятников природы, садов и парков / Декрет СНК Советской России № 492 от 16 сентября 1921 г. // СУ РСФСР. – 1921. – № 227.
9. Борейко В. Е. История охраны природы Украины X век – 1980 / В. Е. Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 544 с.
10. Про охорону природи Української РСР : Закон УРСР від 30 червня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1960. – № 23. – Ст. 175.
11. Про боротьбу з вовками / Постанова Президії ВУЦВК і РНК УРСР від 12 лютого 1921 р. // ЗУ УСРР. – 1921. – № 2. – Ст. 69.
12. Про знищення лисиць на території Української РСР / Постанова РМ УРСР від 14 жовтня 1958 р. // ЗУ УРСР. – 1958. – № 10. – Ст. 192–193.

REFERENCES

1. Arsentev, A.P. (1969). Leninskie printsipy ohranyi prirodyi [The Leninist principles of nature protection]. *Obiedinennaya nauchnaya kooperatsiya posvyaschennaya 100-letiyu so dnya rozhdeniya V.I.Lenina – United scientific cooperation dedicated to the centenary of the birth of V.I. Lenin*, 19-25 [in Russian].
2. Kindiuk, B.V. (2011). *Istoriia ukrainskoho lisovoho zakonodavstva. Chasy vyzvolnykh zmahan ta period NEP 1917-1929 rr.* [History of Ukrainian forest legislation. The times of the liberation struggle and the period of the NEP 1917-1929]. Mariupol [in Ukrainian].
3. Kazantsev, N.D. (1970). Leninskie idei ob okhrane prirody i ikh otrazhenie v sovetskom zakonodatelstve [Lenin's ideas on the protection of nature and their reflection in Soviet legislation]. *Vestnik Moskovskogo universiteta – Bulletin of Moscow University*, 3, 85-95 [in Russian].
4. Lenskii, L.M. (1947). *Materialy po istorii sotsialisticheskogo lesnogo zakonodatelstva (1917-1945 gg.)* [Materials on the history of socialist forest legislation (1917-1945)]. Leningrad: Goslestekhzdat [in Russian].
5. *Dekrety Sovetskoj vlasti [Decrees of the Soviet Government]*. (1968, 1971, 1973, 1975, 1978). (Vols. 4-7, 9). Moscow: Politizdat [in Russian].
6. Ivanytskyi, B.H. (1933). Piatyrichka i lisy Ukrainy [Five Years and Forests of Ukraine]. *Tryzub – Trident* [in Ukrainian].
7. Ivanytskyi, B.H. (1926). Obezlisnennia Ukrainy [Deforestation of Ukraine]. *Tryzub – Trident*, 21, 3-6 [in Ukrainian].
8. Dekret SNK Sovetskoj Rossii Ob okhrane pamiatnikov prirody sadov i parkov : ot 16 sentiabria 1921 g. № 492 [Decree of the Council of People's Commissars of Soviet Russia On the Protection of Natural Monuments, Gardens and Parks from September 16 1921, № 492]. (1921). *SU RSFSR – SS RSFSR*, 227 [in Russian].
9. Boreiko, V.E. (2001). *Istoriia okhrany prirody Ukrainy X vek – 1980* [History of nature protection of Ukraine 10th century – 1980]. Kyiv: Kievskii ekologo-kulturnyi tsentr [in Ukrainian].
10. Zakon URSR Pro okhoronu pryrody Ukrainskoi RSR : vid 30 chervnia 1960 roku [Law of the USSR On the Protection of the Nature of the Ukrainian SSR from June 30 1960]. (1960). *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR – Information from the Verkhovna Rada of the USSR*, 23, Art. 175 [in Ukrainian].
11. Postanova Prezydii VUTsVK i RNK URSR Pro borotbu z vovkamy : vid 12 liutoho 1921 roku [Resolution of the Presidium of the VUTSVK and SNK of the UkrSSR on the fight against wolves from February 12 1921]. (1921). *ZU USRR – Laws of USPR*, 2, Art. 69 [in Ukrainian].
12. Postanova RM URSR Pro znyshchennia lysyts na terytorii Ukrainskoi RSR : vid 14 zhovtnia 1958 roku [Resolution of the U.S.R. RM On the Destruction of foxes on the territory of the Ukrainian SSR from October 14 1958]. (1958). *ZU USRR – Laws of USPR*, 10, Art. 192-193 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.03.1018